

Studia w Polskiej Szkole Architektury w Liverpoolu 1942–1946

Elżbieta Przesmycka

elzbieta.przesmycka@pwr.edu.pl

Wojciech Jabłoński

wojciech.jablonski@pwr.edu.pl

Zakład Konstrukcji i Budownictwa Ogólnego, Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska

---

Streszczenie: Ważna dla odbudowy Polski ze zniszczeń po II wojnie światowej była edukacja architektoniczna przyszłych inżynierów i architektów jeszcze w trakcie wojny. W Polsce edukacja architektoniczna była ograniczona przez okupantów. W 1942 r., przy School of Architecture w Liverpoolu powstała Polska Szkoła Architektury. W artykule przedstawiono program szkoły oraz przykładowe prace studentów realizowane w trakcie studiów w Polskiej Szkole Architektury w okresie od 1942 do 1946 roku.

Słowa kluczowe: Polska Szkoła Architektury, Liverpool, edukacja architektoniczna, program studiów.

Wstęp

W wyniku działań wojennych w okresie II wojny światowej w Polsce zniszczeniu uległa znaczna część zabudowy miast, a także wsi. Wraz z tępieniem przez nazistowskie Niemcy polskiej kultury oraz oświaty i nauki, kształcenie architektoniczne możliwe było poza granicami kraju, z wyjątkiem tajnie działających ośrodków edukacyjnych, takich jak Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej. Konieczność wyedukowania przyszłych inżynierów i architektów do odbudowy kraju z zachowaniem kultury i tradycji budowlanej Polski była więc jednym z głównych celów twórców Polskiej Szkoły Architektury w Liverpoolu [2].

Polska Szkoła Architektury (PSA) w Wielkiej Brytanii powstała w 1942 roku przy Liverpool School of Architecture na Uniwersytecie w Liverpoolu. Wraz końcem wojny w 1945 roku i zmianami układów politycznych w Europie, Rząd Polski na Uchodźctwie utracił możliwość swojej działalności. Oznaczało to stopniową likwidację także polskich instytucji naukowych i edukacyjnych podległych Polskiemu Rządowi na Uchodźctwie. PSA pozostała przy Uniwersytecie w Liverpoolu do końca roku akademickiego 1945/1946, umożliwiając tym samym ukończenie studiów dyplomantom. W 1946 roku PSA została przeniesiona do Londynu i włączona w skład Polish University College. W 1952 rozpoczęła się stopniowa likwidacja PSA do jej rozwiązania wraz z końcem sesji dyplomowej w 1954 roku.

Brytyjski program Polskiej Szkoły Architektury w Liverpoolu

Z powodu braków polskiej kadry dydaktycznej, pierwsze dwa lata studiów prowadzone były przede wszystkim przez kadrę dydaktyczną Liverpool School of Architecture. Program ten jednak nie odbiegał znacząco od programu studiów na przedwojennych polskich Wydziałach Architektury (Politechniki Warszawskiej i Politechniki Lwowskiej) [2]. W ramach programu studiów prowadzonego przez brytyjskich wykładowców, uruchomiono kursy z zakresu podstaw projektowania, teorii architektury, geometrii wykreślnej i perspektywy, materiałów budowlanych, fizyki budowli, podstaw konstrukcji oraz historię architektury powszechnej [1], [3]. Rok akademicki podzielony był na trymestry, co pozwoliło na mniejsze obciążenie studentów zajęciami [2].

Polski program PSA w Liverpoolu

„Brytyjski program” dwóch pierwszych lat uzupełniony zajęciami, które prowadzili polscy wykładowcy. Trzon polskiej kadry dydaktycznej stanowili byli pracownicy i absolwenci przede wszystkim Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Mniejszą grupę stanowili pracownicy Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej. Jednym z nich był profesor Kazimierz Dziewoński, prowadzący zajęcia z *Planowania regionalnego*. Kurs obejmował wyłącznie wykłady i seminaria, na których studenci zapoznawali się z zasadami planowania przestrzennego w kontekście regionu, ekonomii i rozwoju przemysłowego.

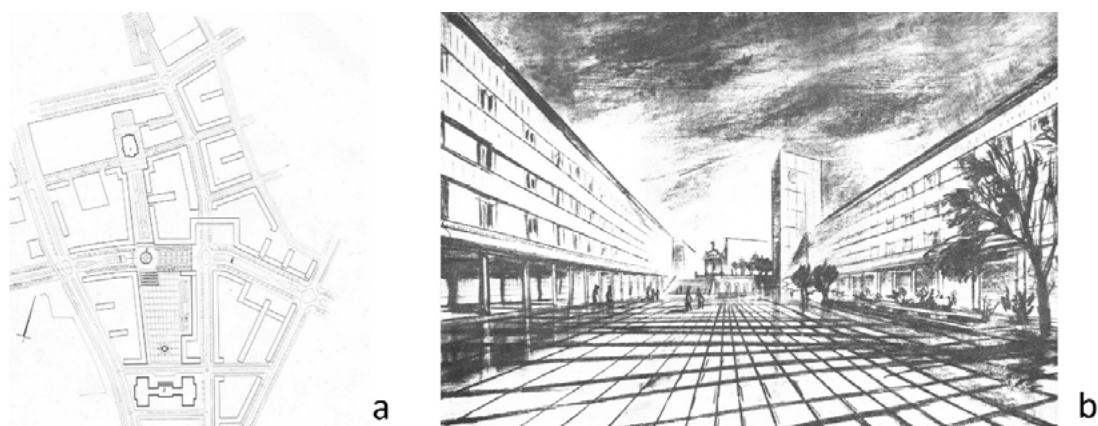
Równolegle do *Planowania regionalnego* prowadzone były zajęcia z *Urbanistyki* przez Witolda Kłębkowskiego. Studenci czwartego roku wykonywali projekty planów generalnych wybranego miasta polskiego lub brytyjskiego oraz opracowywali szczegółowo plan zabudowy dzielnicy tego miasta. W następnym etapie nauczania studenci wykonywali projekt urbanistyczny wybranego fragmentu miasta z propozycją form architektonicznych. Tematyka projektów obejmowała także fragmenty wybranych miast dotkniętych zniszczeniami wojennymi (np.; Stare Miasto w Warszawie, Castle Street w Liverpoolu).

Od 1945 roku, po powrocie do kraju profesora Kazimierza Dziewońskiego i Witolda Kłębkowskiego prowadzenie zajęć z przedmiotów urbanistycznych przejął profesor Władysław Czarnecki [1].

Ryc. 1. Plan zabudowy Rybnika; a. plan generalny; b. układ komunikacyjny; c. plan zabudowy południowo-zachodniej dzielnicy mieszkaniowej. (autor W. Korzeniewicz, 1943 r., źródło: [3, s. 179, 180]).

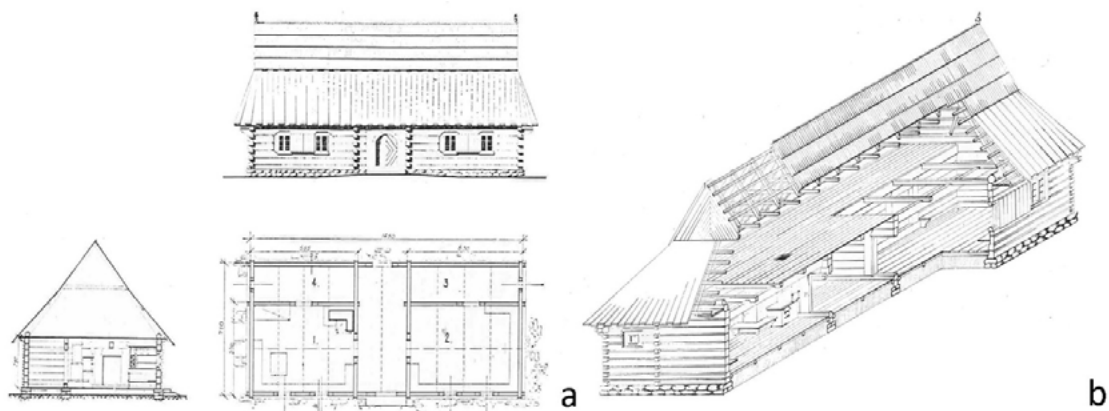
Redevelopment of Rybnik: a. master plan; b. communication layout; c. plan of south-western residential district. (author W. Korzeniewicz, 1943, source: [3, p. 179, 180]).

Ryc. 2. Plan przebudowy Castle Street w Liverpoolu: a. projekt zagospodarowania terenu; b. widok proponowanej przebudowy. (autor S. Łącki, 1944 r., źródło: [3, s. 190, 189]).

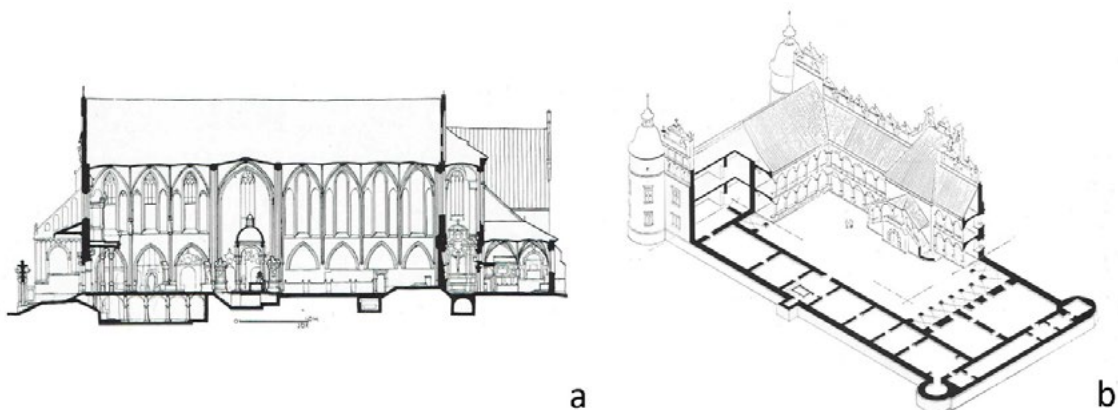
Plan for the Castle Street in Liverpool: a. site development plan; b. view of proposed space. (author S. Łącki, 1944, source: [3, p. 190, 189]).

Przedmioty, ściśle związane z zagadnieniami polskiej architektury historycznej i tradycyjnego budownictwa ludowego prowadził profesor Zbigniew Dmochowski (w latach 1942–1946 w Liverpoolu, następnie do 1954 w Londynie). Program studiów miał uczulić studentów na wartości polskiej tradycyjnej architektury. W ramach zajęć studenci poznawali sekrety architektury wernakularnej ze szczególnym naciskiem położonym na sztukę budowania obiektów drewnianych. Bardzo wiele uwagi prowadzący zajęcia poświęcił na zapoznanie studentów z historią architektury polskiej, w tym najważniejszych dla kultury polskiej zabytków.

Ryc. 3. Rysunki architektoniczne chaty na Podhalu: a. elewacja, rzut, przekrój; b. aksonometria chaty z przekrojem pokazującym strukturę budynku (autor B. Fidali, źródło: [3, s. 53]).

Architectural drawings of cottage in Podhale: a. elevation, plan, section; b. axonometry of the cottage with section presenting the structure of the building (author B. Fidali, source: [3, p. 53]).

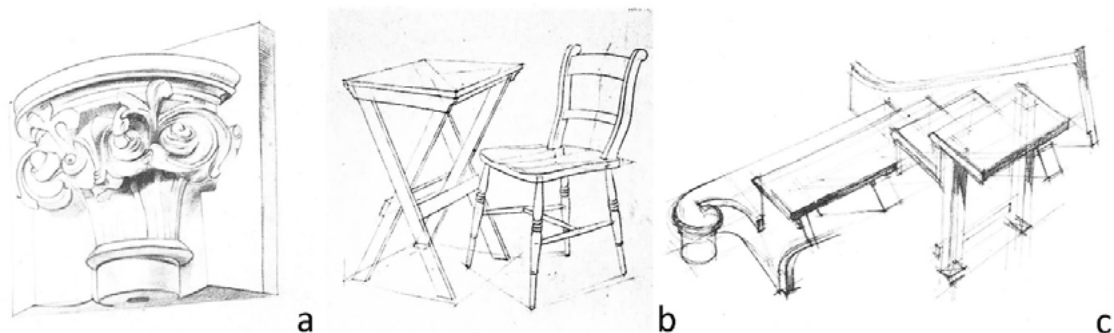

Ryc. 4. Rysunki historycznej architektury polskiej: a. Wawel, przekrój trzeciej Katedry (autor L. Piętka); b. Baranów, aksonometria zamku (autor W. Podwapiński). (źródło: [3, s. 69, 60]).

Drawings of historical Polish buildings; a. Wawel, section of the third Cathedral (author L. Piętka); b. Baranów, castle's axonometry (author W. Podwapiński). (source: [3, p. 69, 60]).

Jednym z przedmiotów uzupełniających brytyjski program zajęć był *Rysunek odręczny*, prowadzony przez docenta Stefana Sienickiego¹. Na Pierwszym i drugim roku studiów wykonywano rysunki z natury detali i elementów architektonicznych oraz rzeźb klasycznych. Na trzecim roku program przedmiotu obejmował rysunek mebli oraz wnętrz budynków użyteczności publicznej. Na czwartym roku studenci poznawali anatomie postaci ludzkich, rysowali z natury postać. Dodatkowo organizowane były krótkie, jednogodzinne zajęcia z rysunku z pamięci elementów budowlanych, materiałów budowlanych, mebli, a także planów i elewacji budynków.

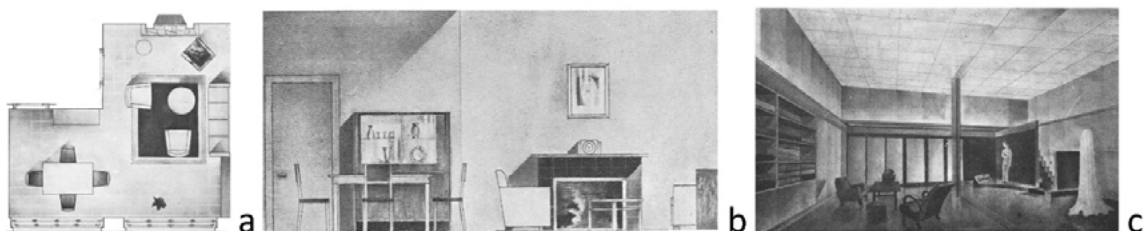
1 Doc. Stefan Sienicki pełnił funkcję dyrektora Szkoły w 1945 roku

Ryc. 5. Rysunki odręczne: a. detal historycznej głowicy kolumny (autor T. Łęski); b. studium mebli (autor F. Czop); c. detal schodów (autor W. Przybylski). (źródło: [3, s. 37, 40, 44]).

Freehand drawings: a. detail of a historical capital (author T. Łęski); b. furniture studies (author F. Czop); c. detail of stairs (author W. Przybylski). (source: [3, p. 37, 40, 44]).

Stefan Sienicki prowadził także zajęcia z *Architektury wnętrz* oraz *Architektury przemysłowej i handlowej*. W ramach kursu projektowania wnętrz, studenci wykonywali projekt dwóch przestrzeni – mieszkalnej oraz komercyjnej. Zajęcia praktyczne uzupełnione były wykładami dotyczącymi zagadnień z zakresu historii wnętrz, ich funkcji oraz wyposażenia. Jednym z ciekawych tematów projektu było opracowanie nowego wnętrza dla zniszczonego w wyniku bombardowania sklepu w Liverpoolu. Wykonane projekty przedstawiały różne możliwości użytkowania i aranżacji lokalu po jego odbudowie.

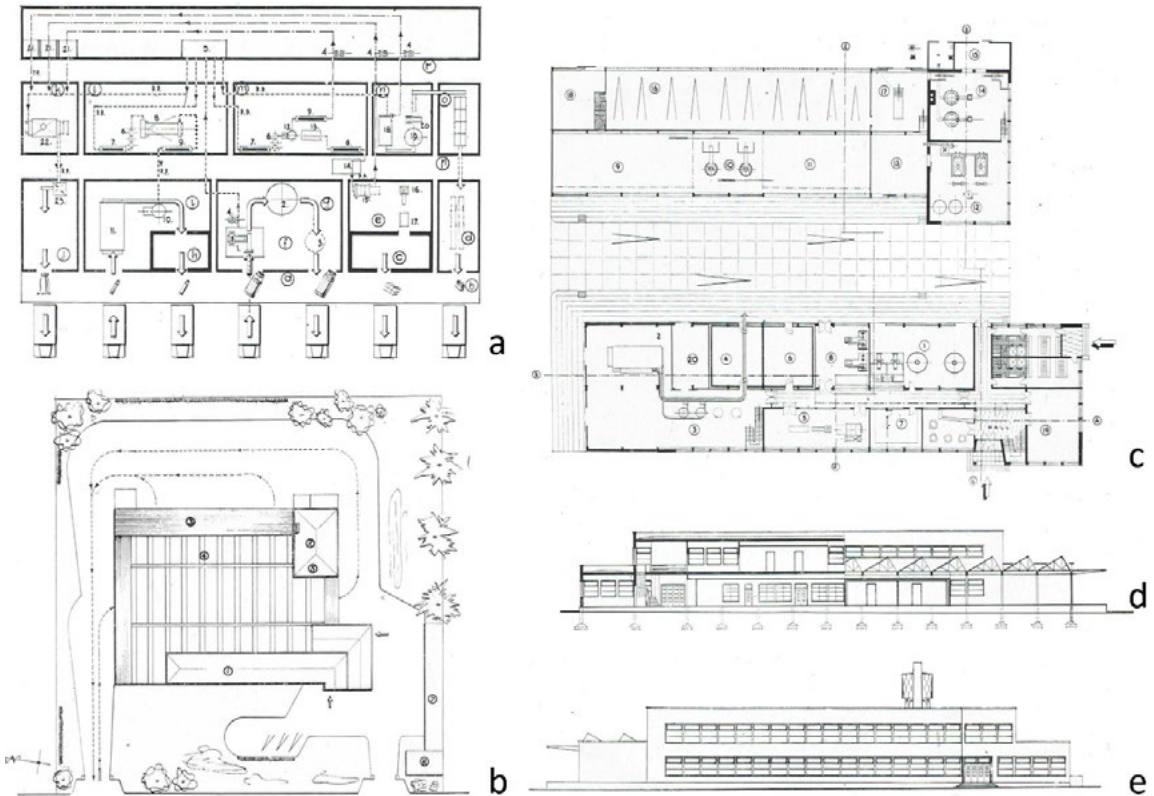
Ryc. 6. Projekt wnętrza mieszkalnego (autor T. Łęski): a. rzut; b. widok wnętrza; c. Perspektywa projektu wnętrza komercyjnego Sklepu pani (autor W. Podwapiński). (źródło: [3, s. 33, 30]).

Project of house's interior (author T. Łęski): a. plan; b. elevation of the interior; c. perspective of Ladies' Outfitting Store (author W. Podwapiński). (source: [3, p. 33, 30]).

Większe projekty w ramach zajęć prowadzonych przez Stefana Sienickiego na trzecim i czwartym roku studiów obejmowały inwestycje przemysłowe, istotne dla odbudowy Polski po wojnie. W PSA w Liverpoolu kurs *Architektura przemysłowa i handlowa*, stanowił niezależny od *Projektowania architektonicznego* przedmiot. W projektach przyjmowano lokalizacje dla obiektów przemysłowych na terenach słabo zurbanizowanych, jak i zabudowanych. To zmuszało studentów do zastosowania odpowiedniego procesu produkcji i dostosowania projektowanych budynków do konkretnych wymagań lokalizacji. W toku prac, studenci mieli możliwość analizy procesów produkcji wybranych zakładów przemysłowych w ramach wizyt studyjnych².

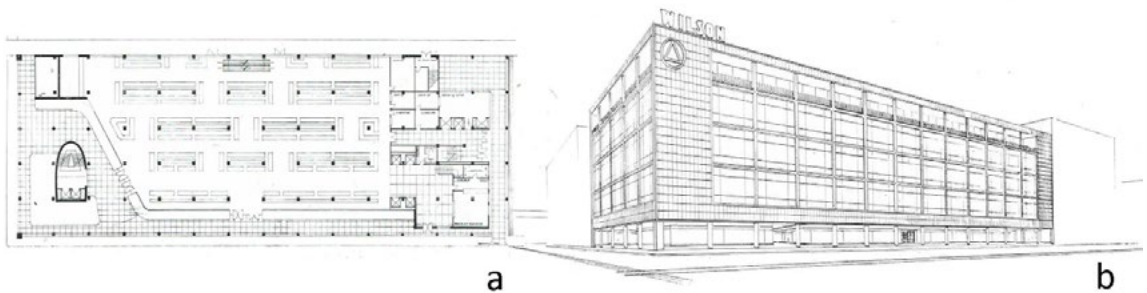
² S. Sienicki, *Industrial and Commercial Architecture – Architektura przemysłowa i handlowa*, [w:] Szmidt B. (red.), Korzeniewicz W., *The Polish School of Architecture 1942–1945*, The University of Liverpool, Liverpool 1945

Ryc. 7. a. Schemat procesu produkcji przetworów mlecznych; b-e. Projekt zakładu przemysłowego produktów mlecznych: b. projekt zagospodarowania terenu; c. rzut kondygnacji parteru; d. przekrój podłużny; e. elewacja frontowa. (autor W. Podwapiński, 1945 r., źródło: [3, s. 152–155]).

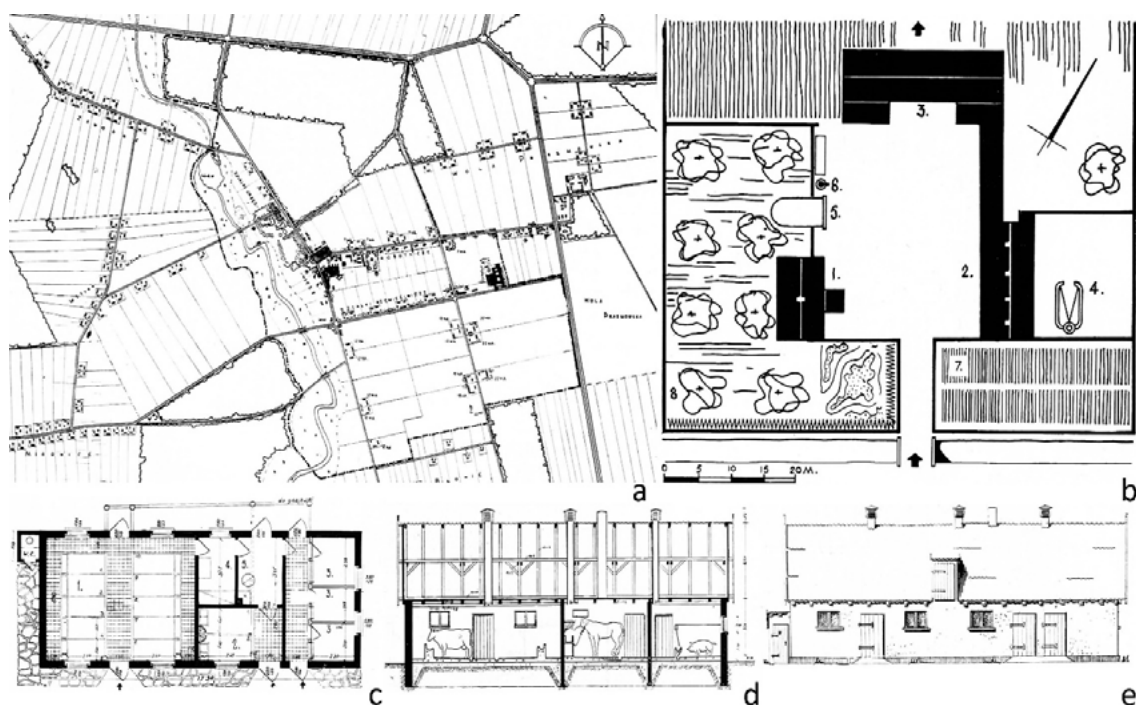
a. Scheme of the process of dairy products production; b-e. project of dairy products's manufacture: b. site development plan; c. ground floor plan; d. longitudinal section; e. front elevation. (author W. Podwapiński, 1945, source: [3, p. 152–155]).

Ryc. 8. Projekt domu towarowego w Liverpool'u: a. rzut kondygnacji parteru; b. perspektywa obiektu. (autor M. Wesołowski, źródło: [3, s. 136]).

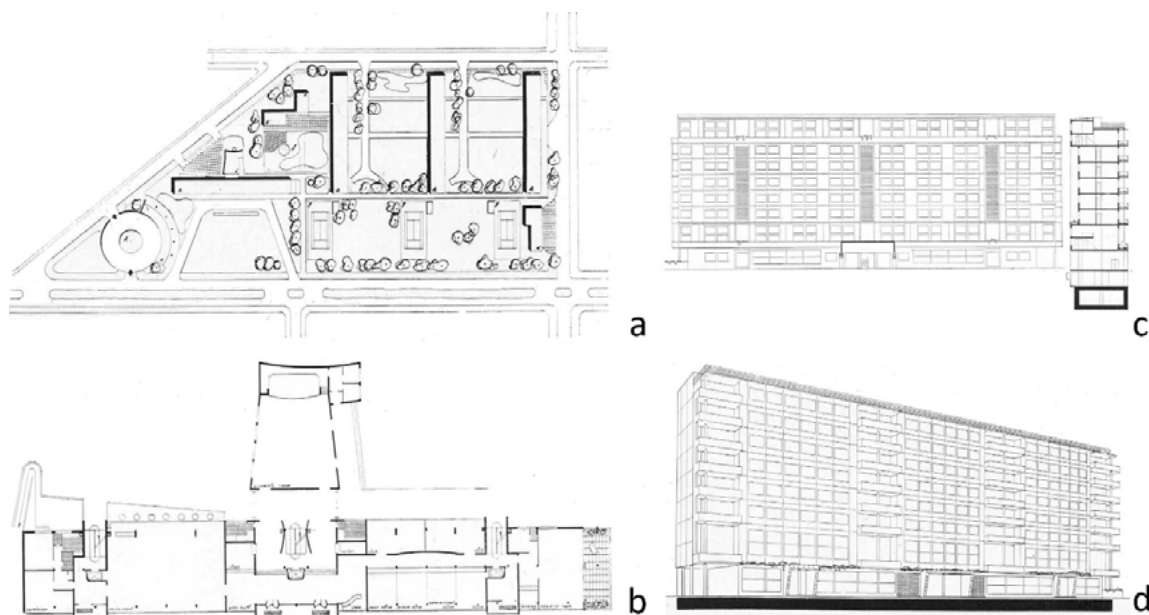
Project of departmental stores in Liverpool: a. ground floor plan; b. view of the building. (author M. Wesołowski, source: [3, p. 136]).

Kurs dla trzeciego roku, **Budownictwo wiejskie**, pod kierunkiem Zdzisława Celarskiego obejmował wykłady oraz ćwiczenia projektowe. Wykłady obejmowały zagadnienia z zakresu planowania przestrzennego, w tym historii oraz analiz istniejących układów osadniczych i uwarunkowań prawnych, funkcjonalnych, ekonomicznych. Zakresu budownictwa wiejskiego dotyczył: typów budynków, ich konstrukcji, wymagań i standardów budowlanych w Polsce i na świecie. Przedstawiano także wymagania jakie będą stawiane polskiemu gospodarstwu rolnym po wojnie. Zajęcia praktyczne obejmowały szereg ćwiczeń: od rozwiązań planistycznych i parcelacji działek, przez projekt zagospodarowania terenu gospodarstwa rolnego, aż do szczegółowych projektów rozwiązań zabudowy.

Ryc. 9. Parcelacja majątku i projekt zagrody: a. projekt parcelacji terenu; b. układ przestrzenny gospodarstwa rolnego; c-e. projekt obory ze stajnią; c. rzut, b. przekrój podłużny; e. elewacja. (autor F. Bukowski, 1944 r., źródło: [3, s. 76–78]).

Redevelopment of rural area and project of smallholding: a. redevelopment of the area; b. layout of smallholding; c-e. project of cow-byre with stable; c. plan, b. longitudinal section; e. elevation. (author F. Bukowski, 1944, source: [3, p. 76–78]).

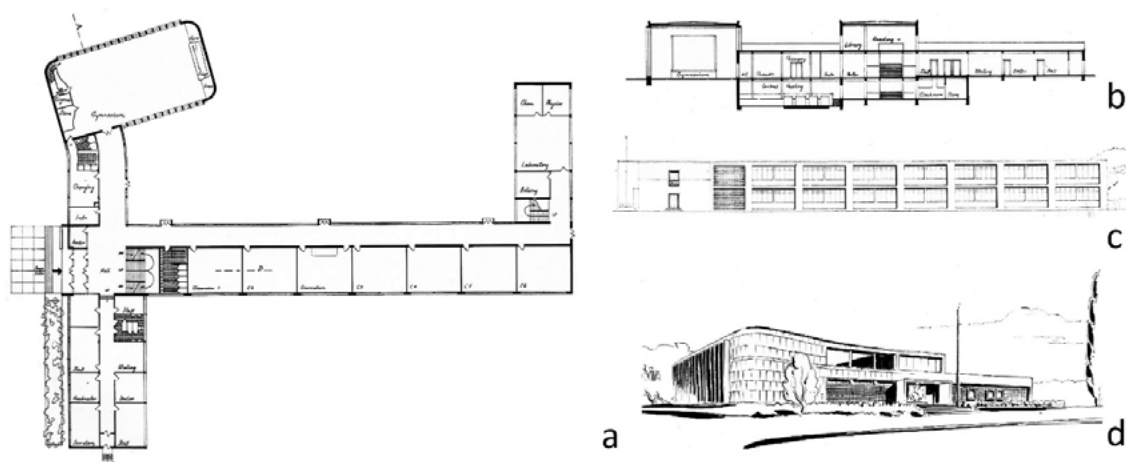
Ryc. 10. Projekt bloku mieszkaniowego: a. projekt zagospodarowania terenu; b. rzut kondygnacji parteru; c. elewacja i przekrój poprzeczny; d. perspektywa obiektu. (autor B. Wilczek, 1943, źródło: [3, s. 89–90]).

Project of block of flats; a. site development plan; b. ground floor plan; c. elevation and cross section; d. view of the building. (author B. Wilczek, 1943, source: [3, p. 89–90]).

Jednym z najważniejszych kursów w PSA w Liverpoolu było *Projektowanie architektoniczne* prowadzone przez profesora Bolesława Szmidta³ dla studentów trzeciego roku. Równoległe z zajęciami projektowymi prowadzone były wykłady: w pierwszej części z zakresu teorii architektury z przykładami architektury polskiej i światowej. Część druga – analityczna, obejmowała zagadnienia z zakresu struktury i funkcji budynków, rozwoju form architektonicznych oraz podstawowych parametrów technicznych. Studenci mieli do zaprojektowania trzy typy obiektów: blok mieszkaniowy, budynek usługowy i użyteczności publicznej.

Projektowane budynki mieszkaniowe z reguły były wielokondygnacyjne (od 5 do 10 kondygnacji), usytuowane na planie wydłużonego prostokąta. Opracowywano różne typy budynków mieszkalnych, przede wszystkim galeriowe i klatkowe, z zachowaniem zasad przewietrzania i nasłonecznienia mieszkań. Program funkcjonalny budynków mieszkalnych był bardzo nowoczesny, rozszerzony o sklepy, świetlice, centrum dla lokalnej społeczności, biblioteki, najczęściej zlokalizowane w kondygnacji parteru.

W ramach kursu *Projektowanie architektoniczne* opracowywano również obiekty usług podstawowych i użyteczności publicznej (tzw. monumentalne). Dla projektów wybierano istniejące lokalizacje (w Wielkiej Brytanii i w Polsce) lub projektowano na działkach teoretycznych. Większość obiektów charakteryzuje się prostymi i czytelnymi układami funkcjonalnymi oraz modernistyczną formą architektoniczną.

Ryc. 11. Projekt szkoły średniej: a. rzut kondygnacji parteru; b. przekrój A-A; c. elewacja boczna; d. perspektywa obiektu. (autor S. Kowalczewski, 1943 r., źródło: [3, s. 99–100]).

Project of secondary school: a. ground floor plan; b. section AA; c. side elevation; d. view of the building. (author S. Kowalczewski, 1943, source: [3, p. 99–100]).

Na pierwszych dwóch latach studiów prowadzone były zajęcia z *Budownictwa* pod kierunkiem pułkownika Leopolda Torunia⁴. Zajęcia z podstaw budownictwa, takie jak materiały i elementy budowlane, prowadzone były przez brytyjskich nauczycieli. Były one uzupełnione zagadnieniami związanymi z uwarunkowaniami i technologiami budowlanymi w Polsce, takimi jak standardami i normami polskimi, warunkami klimatycznymi kraju, a także wykorzystywanymi w Polsce strukturami budowlanymi. Studenci oprócz wykładów i ćwiczeń, uczęszczali na zajęcia projektowe, na których opracowywali między innymi projekt wykonawczy budynku mieszkalnego w grupach polsko-brytyjskich oraz indywidualnie projekt więźby dachowej. Leopold Toruń prowadził również zajęcia z czwartym rokiem studiów z *Kosztorysów budowy* oraz *Organizacji i administracji budowy*.

Kontynuacją zajęć z mechaniki budowli (podstaw konstrukcji) prowadzonych przez wykładowców brytyjskich, były zajęcia ze *Statyki* i *Konstrukcji budowlanych* pod kierunkiem Jana Pągowskiego. Ćwiczenia obejmowały zagadnienia związane z graficznym i obliczeniowym wyznaczaniem elementów budowlanych. Studenci wykonywali rysunki techniczne obiektów stalowych, takich jak hala fabryczna z suwnicą, a także wielokondygnacyjnych obiektów żelbetowych z uwzględnieniem układu prętów zbrojeniowych.

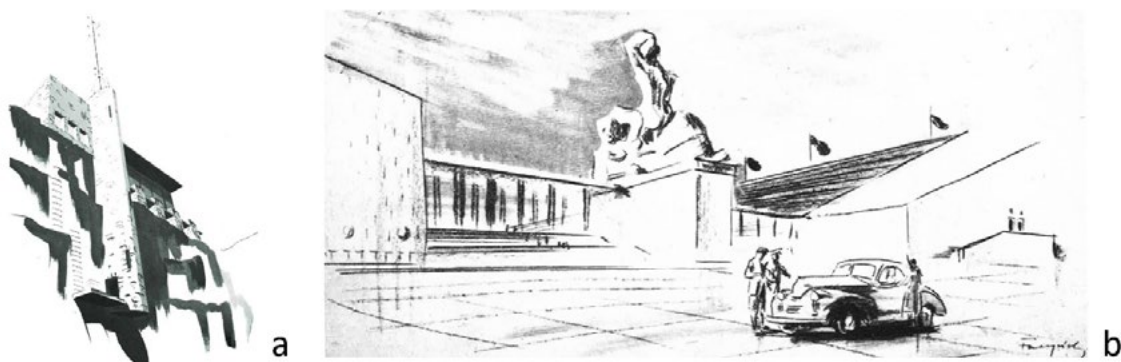
3 Profesor Bolesław Szmidt był dyrektorem Polskiej Szkoły Architektury w latach 1945–1946.

4 Dyrektor Polskiej Szkoły Architektury w Liverpoolu w latach 1942–1945.

W czasie studiów prowadzone były również zajęcia z *Budownictwa powszedniego* pod kierunkiem Erwina Wieczorka. Kurs ten składał się z ćwiczeń oraz wykładów, na których omawiane były zagadnienia związane z tak zwanym programowaniem architektury. Określano na podstawie analiz i danych przedwojennych zapotrzebowanie mieszkaniowe Polski oraz niezbędną do jej obsługi infrastrukturę techniczną. Określano także podstawowe wymagania i wytyczne dotyczące układów funkcjonalnych osiedli i mieszkań. W czasie zajęć dokonywano analizy porównawczej z podobnymi uwarunkowaniami w Wielkiej Brytanii.

Sketch Design i prace dyplomowe

W toku studiów, odbywały się krótkie jednodniowe projekty klauzurowe, tzw. *Sketch Design*. Odbywały się co tydzień, w dzień, w który nie przypadały inne zajęcia. Tematy były identyczne dla wszystkich lat studiów. Miały one na celu pobudzenie wyobraźni oraz umiejętności koncentracji w celu szybkiego rozwiązywania zagadnień projektowych.

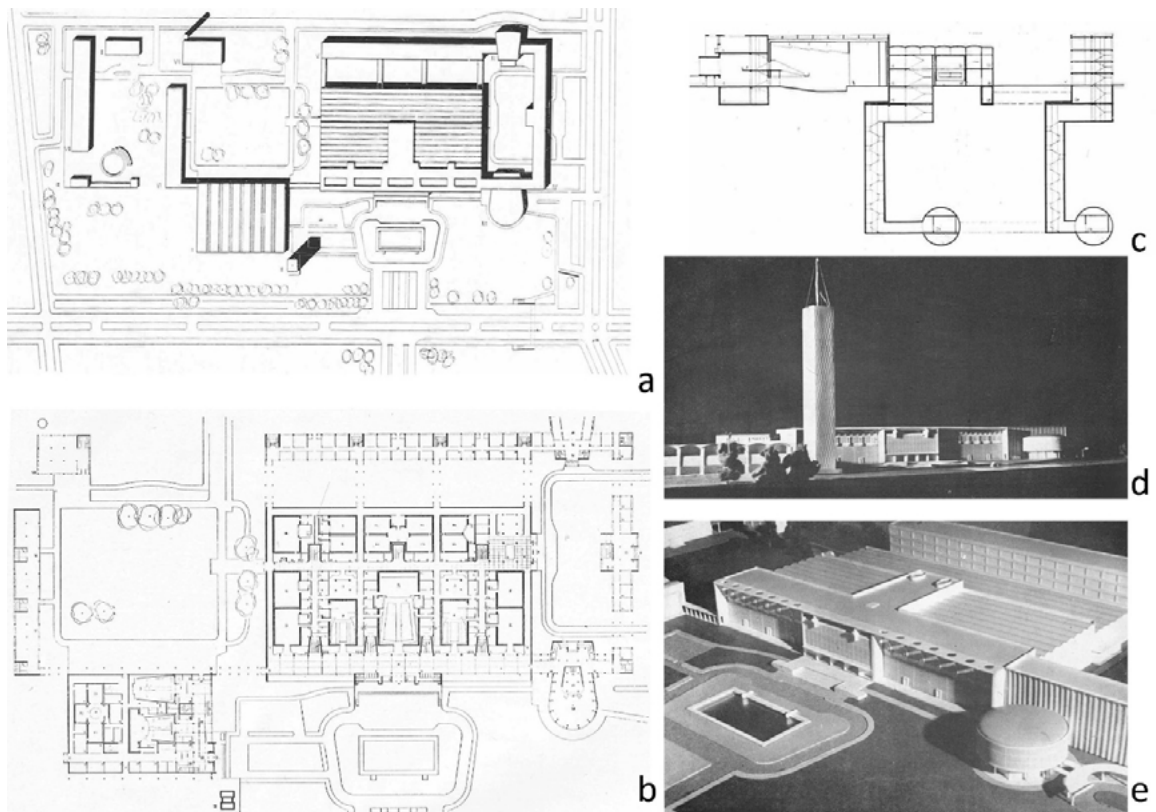
Ryc. 12. Zadania klauzurowe: a. Stacja meteorologiczna w Tatrach (autor W. Korzeniewicz, 1943 r.); b. wejście na stadion (autor J. Faczyński, 1943 r.). (źródło: [3, s. 47]).

Sketch design: a. Meteorological Station in the Tatra Mountains (author W. Korzeniewicz, 1943), b. entrance to a stadium (author J. Faczyński, 1943). (source: [3, p. 47]).

Tematy prac dyplomowych obejmowały przyszłe, powojenne potrzeby budowlane Polski. Były to przede wszystkim obiekty użyteczności publicznej, sytuowane w większych miastach Polski. Jednym z przykładów projektów dyplomowych stanowiących próbę odbudowy zniszczonej tkanki jest projekt Miejskiego Teatru w Parku Saskim w Warszawie (proj. M. Nowakowski). Część prac konsultowana była ze specjalistami związanymi z tematami projektów. Były to między innymi: Szpital powszechny (proj. A. Lange-Dłużyński) i Wydział Medyczny w Poznaniu (proj. S. Michałowski) konsultowane z Dziekanem Polskiej Szkoły Medycznej w Edynburgu, Angielsko-Polski Ośrodek w Warszawie w porozumieniu z British Council. Projekt dyplomowy Centrum Polskiego Radia w Warszawie (Ryc. 13) (proj. S. Kowalczewski, 1944) powstały we współpracy z K. Eydziatowiczem⁵ [3, s. 196].

⁵ dyrektor Biura Rekonstrukcji Polskiego Radia. Projekt Centrum Polskiego Radia w Warszawie został wykorzystany do opracowania schematów budynków rozgłośni radiowych w Polsce powojennej.

Ryc. 13. Projekt dyplomowy: Centrum Polskiego Radia w Warszawie; a. projekt zagospodarowania terenu; b. rzut kondygnacji parteru; c. przekrój; d, e. zdjęcia modelu. (autor S. Kowalczewski, 1944 r., źródło: [3, s. 218–222])

Thesis design: Broadcasting Centre in Warsaw; a. site development plan; b. ground floor plan; c. section; d, e. photos of a model of the building. (author S. Kowalczewski, 1944, source: [3, p. 218–222])

Podsumowanie

Według twórców szkoły, absolwent PSA miał być przygotowany do wymagań powojennej Polski – konieczności odbudowy miast, niezbędnego zaplecza mieszkalnego oraz obiektów poszczególnych gałęzi gospodarki – rolnictwa, przemysłu, handlu i usług. Powinien również wykazywać się znajomością i zrozumieniem znaczenia regionalnej tradycji budowlanej oraz wiedzą na temat nowoczesnego projektowania architektonicznego.

Jednym z czynników, pozwalających PSA w Liverpoolu wykształcić taki profil absolwenta, był zindywidualizowany program studiów, będący syntezą programów polskich wydziałów architektury i brytyjskiego programu nauczania [2]. Praca studentów Polskiej Szkoły Architektury w Liverpoolu w ramach większości przedmiotów obejmowała szeroki zakres zagadnień projektowych. Rozpoczynając od analiz, w tym szeregu uwarunkowań, przez opracowania ogólne studenci dochodzili do projektów szczegółowych.

Dzięki wsparciu Liverpool School of Architecture i jej kadry profesorskiej możliwe było przygotowanie projektów uwzględniających szeroki zakres analiz, dzięki dostępowi do materiałów bibliotecznych i innych pomocy naukowych. Także zajęcia terenowe dawały absolwentom gwarancję pełnego wykształcenia architektonicznego. Nie bez znaczenia była tutaj możliwość praktycznego poznania funkcjonowania niektórych obiektów, a także konsultacje ze specjalistami z różnych dziedzin.

Duże zasługi w kształceniu przyszłych architektów miała polska kadra dydaktyczna, profesorowie posiadający doświadczenie zarówno projektowe jak i naukowo-dydaktyczne. Niestety, nie wszyscy zdecydowali się powrócić do Polski po II wojnie światowej. Również większość absolwentów PSA pozostała na emigracji.

Piśmiennictwo

- [1] Kaniewski P., *Polska Szkoła Architektury w Wielkiej Brytanii 1942–1954*, Wydawca Marek Woch, Warszawa 2013.
- [2] Szmidt B., *Zagadnienia studiów architektonicznych*, maszynopis w zbiorach Biblioteki Politechniki Warszawskiej, sygn. GPIM-III.011472-K, Warszawa 1947.
- [3] Szmidt B. (red.), Korzeniewicz W. (red.), *The Polish School of Architecture 1942–1945*, The University of Liverpool, Liverpool 1945.

Studies at The Polish School of Architecture in Liverpool 1942–1946

Abstract: The architectural education of future engineers and architects during the Second World War was important for the reconstruction of Poland after the war destructions. In Poland, architectural education was limited by the invaders. In 1942, the Polish School of Architecture was established at the British School of Architecture at University of Liverpool. The article presents the school program and examples of students' works carried out during the studies at the Polish School of Architecture in Liverpool from 1942 to 1946.

Keywords: The Polish School of Architecture, Liverpool, architectural education, curriculum

---